

Χρῆστος Γιανναρᾶς

᾽Ορθοδοξία καὶ Δύση
στὴ Νεώτερη ᾽Ελλάδα

ΕΒΔΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ

᾽Ικαρος

*ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΔΥΣΗ
ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ*

Πρώτη έκδοση: «Δόμος», 1992
Έπιανεκδόσεις: 1992, 1996 1999, 2003, 2006, «Δόμος»

Ἡ παρούσα ἔβδομη έκδοση (πρώτη στὸν Ἰκαρο)
εἶναι φωτογραφικὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς έκδοσης τοῦ «Δόμου».

Εὐχαριστοῦμε θερμὰ τὶς ἐκδόσεις «Δομός» γιὰ τὴν παραχώρηση
τῆς στοιχειοθεσίας τοῦ κειμένου.

Χρῆστος Γιανναρᾶς & Ἐκδόσεις Ἰκαρος, 2021
ISBN 978-960-572-394-1

Χρήστος Γιανναράς

Ὁρθοδοξία καὶ Δύση
στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα

ΕΒΔΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἴκαρος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ὁ ἱστορικὸς ὀρίζοντας	9
2. Ἡ γένεση τῆς «Δύσης»	21
3. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὀρίζοντας	43
4. Ἡ γένεση τῆς ἀλλοτρίωσης	56
5. Οἱ πρῶτοι Ἑλλήνες «ένωτικοί»	73
6. «Ἀριστοτελικοὶ» ἢ «σχολαστικοὶ»	81
7. Ἡ δυτικὴ προπαγάνδα	94
8. Κορυδαλλεὺς καὶ κορυδαλλισμὸς	101
9. Οἱ «ὁμολογίες πίστεως»	112
10. Ἱστορικὴ ἀμνηχανία	134
11. Οἱ «νεωτετικοὶ» ἢ «προοδευτικοὶ»	154
12. Ἀντιστάσεις ἐγρήγορσης	171
13. Ὁ Διαφωτισμὸς	210
14. Ἀνεξαρτησία καὶ κρατικὴ ἀλλοτρίωση	240
15. Αὐτοκεφαλία καὶ ἀντιδράσεις	262
16. Οἱ Θεολογικὲς Σχολές	303
17. Οἱ ἐξωεκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις	348
18. Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ «σχολή» του	406
19. Ἡ δεκαετία τοῦ '60	436
Ἄλφαβητικὸ ἐϋρετήριο	493

1.

Ὁ ἱστορικὸς ὀρίζοντας

Σπουδάζουμε τὴν ἱστορία τοῦ «νεώτερου» Ἑλληνισμοῦ με ἀφετηρία, συνήθως, τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης (1453). Ἦταν ἡ τελικὴ πράξη στὴν κατάρρευση τοῦ «βυζαντινοῦ» — ὅπως λέμε σήμερα — Ἑλληνισμοῦ, τὸ τέλος τῶν «μέσων» καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν «νεώτερων» χρόνων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας.

Ἀπὸ τὴ σκοπιά, ὡστόσο, τῆς ἐξέλιξης τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὀρόσημο ἢ ἀφετηρία τῶν «νεώτερων» χρόνων δὲν εἶναι τὸ 1453. Εἶναι μᾶλλον τὸ 1354: ἡ χρονιά ποὺ ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς, με προτροπὴ καὶ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, μεταφράζει στὰ ἑλληνικὰ τὴ *Summa Theologiae* τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη. Ἐκστασιασμένος ὁ Κυδωνῆς ἀπὸ τὸ καινούργιο «φῶς» ποὺ ἔρχεται ἀεὶ Ἑσπερίας», ἀναλαμβάνει νὰ τὸ μεταδώσει στοὺς συμπατριῶτες τοῦ Ἑλληνες.

Τὸ γεγονός ὀριοθετεῖ μιὰ καινούργια ἐποχὴ γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, μιὰ νέα ἱστορικὴ περίοδο. Περίοδο ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων μετατίθεται προοδευτικὰ ἀπὸ τὴ δική τους παράδοση καὶ τὸν δικό τους πολιτισμὸ σὲ κάποιον ἄλλο πρότυπο καὶ ὄραμα βίου.

Σίγουρα ὁ Ἑλληνισμὸς ἦταν πάντοτε ἓνα σταυροδρόμι πολιτισμῶν, ἀντιλήψεων καὶ ἰδεῶν, ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα κιόλας χρόνια οἱ Ἑλληνες ἐνδιαφέρονται με πάθος γιὰ ἀλλότριες παραδόσεις, προσλαμβάνουν στοιχεῖα ἀπὸ ξένους πολιτισμούς. Ὅμως τότε βασικὸ γνῶρισμα τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἰκανότητά τους νὰ ἀφομοιώνουν τὶς προσλήψεις καὶ τὰ δάνεια. Κάθε ξένο στοιχεῖο νὰ γίνετα ἀφορμὴ ἐμπλουτισμοῦ καὶ ἀνανέωσης τῆς ἐλληνικῆς αὐτοσυνειδησίας.

Στήν περίοδο πού ἐγκαινιάζεται μέ τίς μεταφράσεις τοῦ Κυδώνη, αὐτή ἡ ἀφομοιωτική ἰκανότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ μοιάζει ὑποτονική ἢ καί ὀλότελα χαμένη. Τά δάνεια καί οἱ προσλήψεις δέν ὑποτάσσονται πιά στόν ἐλληνικό τρόπο τοῦ βίου, στήν ἐλληνική νοηματοδότηση τοῦ βίου. Ἀντίθετα, ὑποτάσσουν οἱ προσλήψεις καί ἀμβλύνουν προοδευτικά τήν πολιτιστική αὐτοσυνειδησία τῶν Ἑλλήνων, ἀλλοτριώνουν τήν ἐλληνική ταυτότητα. Εἶτε ὑποταγμένοι στίς βαρβαρικές ὀρδές τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, τετρακόσια ὀλόκληρα χρόνια, εἶτε συγκροτημένοι σέ κράτος μέ συμβατικά γεωγραφικά σύνορα, μετὰ τὸ 1827, οἱ Ἕλληνες ζοῦν πιά μέ τὸ βλέμμα καί τὸ πνεῦμα τους στραμμένα ἀποκλειστικά στὰ «φῶτα» τῆς Δύσης.

Ὅσο κι ἂν λογαριάσει κανεῖς τίς ἀντιστάσεις τοῦ λαϊκοῦ σώματος σέ αὐτή τήν προοδευτική ἀλλοτρίωση, ἢ καί τίς ἐπάνυμες ἀντιδράσεις κάποιων ἐλάχιστων λογίων, τὸ στοιχεῖο πού τελικά κυριαρχεῖ εἶναι ἡ ἀυξανόμενη ἄγνοια τῶν Ἑλλήνων γιά τήν πολιτιστική τους παράδοση, οἱ παραποιημένες ἀντιλήψεις, συχνά ἡ ἀδιαφορία ἢ καί ἡ περιφρόνηση γιά τήν ἐλληνικότητα. Αὐτὸ πού κυριαρχεῖ εἶναι ὁ θαυμασμός γιά τὸν πολιτισμὸ πού διαμορφώνεται στὴ Δύση καί πού μονοπωλεῖ στίς συνειδήσεις τὴν ἔννοια τῆς «προόδου». Ἀκόμα καί τὴν ὅποια πληροφόρηση γιά τὴν πολιτιστική τους κληρονομιά τὴν ἀντλοῦν πιά οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς δυτικούς μελετητὲς —τοὺς «οὐμανιστὲς» καί ἀρχαιολάτρες τῆς Εὐρώπης— ἀνυποψίαστοι γιά τυχὸν παρανοήσεις ἢ καί ἐσκεμμένες διαστρεβλώσεις.

Ὅμως ἐδῶ θὰ χρειαστεῖ μιὰ πρώτη παρένθεση: ἓνα ἐρώτημα πού δημιουργεῖ τὸ ὄροσημο τοῦ 1354.

Εἶναι ἄραγε θεμιτὸ νὰ μιᾶμε γιά Ἑλληνισμό καί γιά ἐλληνικό πολιτισμὸ στόν 14ο αἰώνα; Ἦταν λοιπὸν Ἕλληνες οἱ «Βυζαντινοί», οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολικῆς καί πολυεθνικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας;

Ὁ τρόπος πού σπουδάζουμε σήμερα τὴν Ἱστορία προϋποθέτει — σχεδὸν αὐτονόητα — κάποιες σχηματοποιήσεις: ἴσως ἀναπόφευκτες προκειμένου νὰ τιθασσεύσουμε τὸ ἱστορικὸ ὕλικό. Διαιροῦμε σχηματικὰ τὸν ἱστορικὸ χρόνο σὲ περιόδους καὶ διαστέλουμε, ἐπίσης σχηματικὰ, τοὺς πολιτισμοὺς ἢ τὶς ἐθνότητες. Καὶ ἡ λογικὴ τῶν ἱστορικῶν μας σχηματοποιήσεων, πολὺ συχνά, πειθαρχεῖ σὲ κριτήρια μεταγενέστερα, στὴν ἀντίληψη πού ἔχουμε σήμερα γιὰ τὸν «πολιτισμὸ» ἢ τὴν «ἐθνότητα» — καὶ πού δὲν εἶναι ὀπωσδήποτε τὰ κριτήρια καὶ οἱ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς πού ἐξετάζουμε.

Ἔτσι καὶ στὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ κράτος, γιὰ πολλὲς δεκαετίες, οἱ Ἕλληνες διδάσκονταν στὰ σχολεῖα τὴν ἱστορία τους χωρισμένη σὲ τρεῖς μεγάλες καὶ μᾶλλον σχηματικὲς περιόδους: Τὴν περίοδο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας — ἀπὸ τὴν πρωτοελλαδικὴ καὶ πρωτομινωικὴ ἐποχὴ (2900 π.Χ.) ὡς τὴν κατάκτηση τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους (146 π.Χ.) ἢ ὡς τὸ κλείσιμο τῶν τελευταίων φιλοσοφικῶν σχολῶν τῆς Ἀθήνας (529 μ.Χ.). Τὴν περίοδο τῆς «βυζαντινῆς» ἢ μεσαιωνικῆς Ἑλλάδας — ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Κωνσταντινούπολης (325 μ.Χ.) ὡς καὶ τὴν πτώση της (1453). Καὶ τὴν περίοδο τῆς νεώτερης Ἑλλάδας — ἀπὸ τὸ 1453 ὡς σήμερα.

Αὐτὴ ἡ ἐκπαιδευτικὰ παγιωμένη διαίρεση τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπηχοῦσε μιὰν ἀντίληψη διαχρονικῆς ἐνότητας τοῦ Ἑλληνισμοῦ — καὶ μάλιστα μὲ βάση τὴν ἐθνοφυλετικὴ ὁμοιογένεια. Ἐνὸς Ἑλληνισμοῦ φυλετικὰ ἐνιαίου μέσα στὴ διαδρομὴ τῶν γενεῶν: μὲ συνεχῆ βιολογικὴ διαδοχὴ ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια ὡς σήμερα.

Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν πολὺ ἔγκαιρα, στὸν 19ο αἰῶνα, κάποιος ἀσήμαντος γερμανὸς ἱστορικός, ὁ Φαλλμεράιερ (Fallmerayer), ἀμφισβήτησε τὴν ἀπευθείας καταγωγὴ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἡ ταραχὴ πού προκλήθηκε στὸ ἑλλαδικὸ κρατίδιο ἦταν ἀποκαλυπτικὴ μιᾶς πολὺ βαθύτερης σύγχυσης. Οἱ ΝεοἝλληνες δὲν ἤξεραν πῶς νὰ ὀρίσουν τὴν ἑλληνικότητά τους. Καὶ τὸ μεγαλύτερο σκάνδαλο ἦταν ἡ «βυζαντινὴ» ἢ μεσαιωνικὴ περίοδος

τῆς ἱστορίας τους: Μὲ ποιὸ κριτήριον νὰ ἀναγνωρισθοῦν ὡς Ἑλλη-
νες οἱ κάτοικοι αὐτῆς τῆς πανσπερμίας τῶν φυλῶν ποὺ συγκροτοῦ-
σαν τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν — μιὰν αὐτοκρατο-
ρίαν ὡστόσο μὲ κυρίαρχη γλῶσσα τὴν ἑλληνικὴν, μὲ φιλοσοφία καὶ
τέχνη ποὺ συνέχιζε ὀργανικὰ καὶ ἀνέπλαθε δημιουργικὰ τὴν ἀρχαι-
οελληνικὴν κληρονομίαν. Σίγουρα, οἱ «βυζαντινοὶ» Πατέρες τῆς
Ἐκκλησίας — κάποιον καὶ μὲ σπουδὴν εἰς τὴν Ἀθήναν — συνέχιζαν
τὸν προβληματισμὸν καὶ τὸν λόγον τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη,
τῆς Στοᾶς καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν, ὅμως παράλληλα ἔγραφαν
λόγους «κατὰ Ἑλλήνων», ἀφοῦ εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ λέξις Ἑλληνας
σήμαινε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον εἰδωλολάτρης. Ἀλλὰ καὶ ὁ σύν-
ολος πληθυσμὸς πρέπει νὰ γινώριζε ἀρκετὰ καλὰ τὰ κείμενα τῶν
εἰδωλολατρῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ ἐπὶ χίλια περίπου χρόνια ἀλφαβη-
τὰρι γιὰ τὴν ἐκμάθησιν ἀνάγνωστος καὶ γραφῆς ἦταν ὁ Ὅμηρος.

Τὸ δυσεπίλυτον πρόβλημα ὀρισμοῦ τῆς ἑλληνικότητος διαιωί-
ζεται εἰς τὸ νεοελληνικὸν κρατίδιον ὡς σήμερον. Ὑπάρχουν πάντα
κάποιον «προοδευτικῶν» διανοούμενον, ποὺ θεωροῦν ὑποτιμητικὴν
κάθε «ἐπιμειξίαν» τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἀμφι-
σβητοῦν πεισματικὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς «Βυζαντινῆς» Αὐτο-
κρατορίας. Ὅπως ὑπάρχουν καὶ κάποιον χριστιανοὶ διανοούμενον,
μὲ ἰδεολογικὰ ἐπεξεργασμένη πίστιν, ποὺ προτιμᾶνε τὸ ὄνομα τοῦ
«Ῥωμιοῦ» καὶ τῆς «ρωμιόσυνης» εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἑλληνα καὶ τῆς
ἑλληνικότητος. Ὑπῆρξε καὶ νεοελληνας Πρωθυπουργὸς καὶ Πρό-
εδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, ποὺ δὲν δίσταζε νὰ μιλάει γιὰ
τις πολλαπλὰς ὑποδουλώσεις ποὺ γινώρισαν οἱ Ἕλληνες: πρῶτα
στοὺς Ῥωμαίους, ὕστερον στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ μετὰ στοὺς
Τούρκους!...

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσεγγίσουμε τὴν σχέσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ
μὲ τὴν Δύσιν εἰς νεώτερα χρόνια, χωρὶς νὰ διατυπώσουμε καταρ-
χῆν μιὰ πρότασιν ἐξόδου ἀπὸ τὴν πελώρια αὐτὴ σύγχυσις — πρό-
τασιν κάποιου ὀρισμοῦ τῆς ἑλληνικότητος.

Ἡ πρόταση εἶναι νὰ δοῦμε τὴν Ἑλλάδα ὄχι καταρχὴν ὡς τόπο, ἀλλὰ καταρχὴν ὡς τρόπο τοῦ βίου.

Δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπέκτησε γεωγραφικὰ σύνορα γιὰ πρώτη φορὰ στὸν 19ο αἰώνα — μόλις πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν ἐξήντα χρόνια. Καὶ ὅτι αὐτὰ τὰ σύνορα — τοῦ συμβατικοῦ ἑλλαδικοῦ κρατιδίου ποῦ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ἐνάντια στοὺς Τούρκους— ἄφηναν ἀπέξω τὰ τρία τέταρτα τῶν ἐλληνόφωνων πληθυσμῶν τῆς τότε Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα δὲν εἶχε ἐνιαία κρατικὴ ὑπόσταση, οὔτε καὶ σύνορα. Ἦταν τὸ σύνολο τῶν «ἐλληνίδων πόλεων» — ἀνεξάρτητες πόλεις-κράτη, ποῦ ἀπλώνονταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία ὡς τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὴν Ἰωνία ὡς τὴ Σικελία, τὴν κάτω καὶ κεντρικὴ Ἰταλία. Οἱ πόλεις αὐτὲς ἀναγνωρίζονταν ὡς «ἐλληνίδες» ὄχι μόνο γιὰ τὴν κοινὴ ἑλληνικὴ τους γλώσσα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κοινὸ τρόπο τοῦ βίου, δηλαδὴ τὸν κοινὸ πολιτισμὸ τους¹. Θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ ἐκτενὴ ἀνάπτυξη τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης πολιτισμός, ἀλλὰ καὶ μόνο ἡ ταύτιση μὲ τὸν τρόπο τοῦ βίου μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας καταρχὴν ὀρισμός.

Στὸν 4ο π.Χ. αἰώνα ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐνώνει κάτω ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ του ἰσχὺ τὶς περισσότερες ἐλληνίδες πόλεις, προκειμένου νὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰ μεγαλεπήβολη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν. Κατατροπώνει τοὺς Πέρσες, ἀλλὰ συνεχίζει τὴν ἐκστρατεία του ὡς τὴ Βακτριανὴ καὶ τὶς Ἰνδίες. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀλέξανδρος ἀντιλαμβάνεται τὴν κατάκτηση αὐτῶν τῶν ἀπέραντων περιοχῶν — ἀπὸ τὶς νότιες ἀκτὲς τῆς Κασπίας ὡς τὴν Παλαιστίνη, Βαβυλώνα, Αἴγυπτο καὶ ὡς τὸν ἰνδικὸ ὠκεανὸ—εἶναι νὰ

1. Ἡ κοινὴ ἑλληνικὴ συνείδηση γίνεται χαρακτηριστικὰ ἐκδηλῆ στὶς περιπτώσεις τῶν κοινῶν ἐορτῶν καὶ ἀγῶνων (στὴν Ὀλυμπία, στὴ Νεμέα, στὸν Ἴσθμὸ τῆς Κορίνθου καὶ στοὺς Δελφούς), ὅπου μόνο Ἕλληνες μποροῦσαν νὰ συμμετάσχουν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πόλιν καταγωγῆς τους.

ιδρύει παντού καινούργιες έλληνίδες πόλεις, που μεταφέρουν τόν έλληνικό τρόπο του βίου σε κάθε γωνιά του τότε γνωστού κόσμου. Έτσι γεννιέται ο «μέγας κόσμος» τής έλληνικῆς οίκουμένης — ένα έκπληκτικό φαινόμενο πολιτισμικῆς έκρηξης που δέν έχει τό όμοιό του στην Ίστορία.

Όταν άργότερα ή Ρώμη, άκολουθώντας τό όραμα του Άλεξάνδρου, θά ένοποιήσει με τίς δικές της κατακτήσεις και κάτω άπό τό δικό της διοικητικό σύστημα ένα μεγάλο μέρος τών έξελληνισμένων άπό τόν Άλέξανδρο περιοχών, τό κοινό και συνεκτικό στοιχείο τής αυτοκρατορίας της θά παραμείνει ό έλληνικός πολιτισμός. Συνειδητοποιούμε όχι μόνο την έκταση, αλλά και τό βάθος ή την ποιότητα έξελληνισμού τής ρωμαϊκῆς «οίκουμένης», όταν διαβάζουμε τά έλληνικά κείμενα ενός φανατικά συντηρητικού Έβραίου: τίς έπιστολές του Άποστόλου Παύλου. Οι Έβραίοι ήταν ό λαός που άντιστάθηκε σθεναρά και με αίματηρό τίμημα στον έξελληνισμό του, και ό Παῦλος άνῆκε στην πιό συντηρητική κοινωνική ομάδα τών Έβραίων, στους Φαρισαίους. Κι όμως ό έθνοφυλετικός συντηρητισμός του δέν τόν έμποδίζει νά χειρίζεται την έλληνική γλώσσα, τίς έλληνικές φιλοσοφικές έννοιες, αλλά και κάποιους έλληνες συγγραφείς, με μιάν εύχέρεια που δύσκολα θά την συναγωνιζόταν όποιοσδήποτε Άλεξανδρινός ή και Άθηναϊός τής έποχῆς του.

Άπό τόν 2ο κιόλας π.Χ. αιώνα, ή ίδια ή λατινική άριστοκρατία τής Ρώμης προτιμάει στίς κοινωνικές άναστροφές τή χρήση τής έλληνικῆς γλώσσας, και όταν στον 1ο μ.Χ. αιώνα ό Παῦλος και πάλι γράφει την έπιστολή του προς Ρωμαίους, δέν διανοείται νά χρησιμοποιήσει τά λατινικά. Δυόμισι αιώνες άργότερα, ή πολιτική και στρατιωτική ιδιοφυΐα του Διοκλητιανού θά διακρίνει ότι τό κέντρο τών ιστορικῶν έξελίξεων έχει όριστικά μεταταθεΐ στην έλληνική Άνατολή, γι' αυτό και θά περάσει τό μεγαλύτερο μέρος τής βασιλείας του στην Νικομήδεια. Έτσι έχει προετοιμασθεΐ και τό τολμηρό έγχείρημα του Μεγάλου Κωνσταντίνου νά μεταθέσει

τὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας σὲ μιὰ καινούργια ἑλληνικὴ πρωτεύουσα, τὴ Νέα Ρώμη, ποὺ ὁ λαὸς θὰ τὴν ἀποκαλέσει Κωνσταντινούπολη.

Μὲ κέντρο πιά τὴ Νέα Ρώμη ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία θὰ διανύσει μιὰ θαυμαστὴ σὲ κάθε φάση τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς ὁλόκληρης χιλιετηρίδας. Σίγουρα, ἡ πολιτισμικὴ τῆς ταυτότητα δὲν εἶναι οὔτε ἀμιγῶς ρωμαϊκὴ, οὔτε ἀμιγῶς ἑλληνικὴ. Εἶναι τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο ποὺ πρωτεύει, καὶ μάλιστα ἡ ἐμμονὴ καὶ πιστότητα στὴν ὀρθόδοξη πρωτοχριστιανικὴ παράδοση. Μὲ ἄξονα βίου τὴν ἐκκλησιαστικὴ νοσηματοδότηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἱστορίας, ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία θὰ ἀναχωνεῦσει ὀργανικὰ καὶ δημιουργικὰ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση τοῦ δικαίου καὶ τῆς διοίκησης, καὶ παράλληλα τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ τέχνη. Μετὰ τὸν 6ο αἰῶνα θὰ εἶναι καὶ ἐπίσημα μιὰ ἑλληνόφωνη αὐτοκρατορία, καὶ μετὰ τὸν 10ο αἰῶνα θὰ υἱοθετήσῃ καὶ τοὺς ὄρους Ἑλληνας καὶ ἑλληνικός, φορτισμένους πιά μὲ ἀξιολογικὸ περιεχόμενο, γιὰ νὰ ἀντιπαρατάξῃ τὴ δική τῆς πολιτισμικὴ ταυτότητα στὸν καινούργιο πολιτισμὸ ποὺ γεννιέται στὴν κατακτημένη ἀπὸ βάρβαρα φύλα καὶ φυλὲς Δύση.

Αὐτοὶ οἱ καινούργιοι κάτοικοι τῆς δυτικῆς καὶ κεντρικῆς Εὐρώπης, παρ' ὅλο ποὺ ἔχουν ὑποτάξῃ καὶ ἐξουθενώσῃ τοὺς λατινόφωνους Ρωμαίους, φιλοδοξοῦν νὰ σφετεριστοῦν, μὲ τὴ λογικὴ τῆς γεωγραφικῆς ὀριοθέτησης, τὸν τίτλο καὶ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἀρνοῦνται τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμαίου στοὺς πολίτες τῆς ἀνατολικῆς καὶ ἐξελληνισμένης αὐτοκρατορίας. Τοὺς ἀποκαλοῦν χλευαστικὰ «Γραικοὺς», καὶ ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἡ ἱστοριογραφία τοὺς θὰ ἐπινοήσῃ τὸ πρωτοφανὲς ὄνομα «Βυζάντιο» καὶ «Βυζαντινός». Βέβαια τὸ Βυζάντιο ὑπῆρξε ἱστορικά: ἦταν ἡ πολίχνη στὶς ἀκτὲς τοῦ Βοσπόρου —ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀποικία— ποὺ στὴ θέση τῆς ὁ Κωνσταντῖνος ἔχτισε τὴ Νέα Ρώμη. Ἄλλὰ εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἀνάκληση τοῦ

παλαιού τοπωνύμιου ἐνδιέφερε τούς Δυτικούς μόνο για νά ὑποκατασταθεῖ καί ξεχαστεῖ τὸ ὄνομα τῆς Νέας Ρώμης. Γιὰ τούς ἐλληνόφωνους Ρωμαίους, ἀκόμα ὡς τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, τὸ ὄνομα «Βυζαντινός» θὰ ἦταν μᾶλλον ἀκατανόητο — θὰ ἤχοῦσε τόσο παράλογα, ὅσο ἂν ἀποκαλοῦσε κάποιος τὸν σημερινὸ κάτοικο τῆς Ἑλλάδας «Πλακιώτη» (ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς παλιᾶς συνοικίας ποῦ γύρω της χτίστηκε ἡ καινούργια πόλη τῶν Ἀθηνῶν). Κι ὅμως τὸ αὐθαίρετο ἐπινόημα τῶν Δυτικῶν κυριάρχησε τελικὰ, καί εἶναι σήμερα καθιερωμένο στὴν κοινὴ συνείδηση καί στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη.

Στὸ μεταξὺ, ἀπὸ τὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα ὡς τὸν 19ο, ἡ γεωγραφικὴ περιοχὴ ὅπου ἀνθίσαν οἱ ἀρχαῖες ἐλληνίδες πόλεις, γνώρισε διαδοχικὰ περίπου δεκαεπτὰ ἐπιδρομὲς βάρβαρων φύλων καί φυλῶν. Ἀπὸ τίς παραδουνάβιες περιοχὲς ὡς τὴν Κρήτη, καί ἀπὸ τὴ νότια Ἰταλία ὡς τὰ βᾶθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τὸν Πόντο, οἱ ἐλληνόφωνοι πληθυσμοὶ δοκιμάστηκαν σκληρὰ ἐπὶ αἰῶνες ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀλλεπάλληλα κύματα τῶν κατακτήσεων, ποῦ σήμαιναν, κάθε φορά, κάποιες ἐγκαταστάσεις ξένων πληθυσμῶν καί ἀναπόφευκτες ἐπιμειξίες μὲ τούς γηγενεῖς Ἕλληνες. Ἔτσι, ὁποιοσδήποτε ἰσχυρισμὸς γιὰ φυλετικὴ ὁμοιογένεια καί «καθαρότητα αἵματος» τῶν νεώτερων Ἑλλήνων θὰ εἶχε ἐρείσματα μᾶλλον περιορισμένα ἢ συγκεχυμένα, καί σὲ μεγάλο ποσοστὸ θὰ ἦταν μόνο ρομαντικὴ αὐθαιρεσία.

Ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸ παράδοξο εἶναι αὐτὸ ποῦ μὲ τὴν ποιητικὴ του γλώσσα διαπίστωνε ὁ στρατηγὸς Μακρυγιάννης στὸν 19ο αἰῶνα: «ὅτι ἀρχὴ καί τέλος, παλαιόθεν καί ὡς τώρα, ὅλα τὰ θερία πολέμου ἢ νὰ μᾶς φᾶνε τούς Ἕλληνες καί δὲν μποροῦνε τρῶνε ἀπὸ μᾶς καί μένει καί μαγιά». Αὐτὴ ἡ «μαγιά» τῶν ἐλληνίδων πόλεων καί ἀργότερα τῶν «κοινοτήτων», μέσα ἀπὸ κατακτήσεις καί ἐπιμειξίες, ἔσωζε τελικὰ τὴν ἐλληνικὴ ἰδιαιτερότητα: τὴ γλώσσα, τὴ νοοτροπία, τὴν ἐλληνικὴ νοσηματοδότηση τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς —

ἀπὸ κάποια ἐποχὴ καὶ μετὰ ἀναχωνεμένα ὅλα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία.

Βέβαια, μιὰ τέτοια «μαγιά» δυναμικῆς καὶ ἀδιάκοπα ἀνανεούμενης ἑλληνικότητος δὲν ἀνιχνεύεται μὲ ἀναφορὰ σὲ γενεαλογικὰ δέντρα — στὴ συνεχῆ ἱστορικὴ διαδοχὴ οἰκογενειῶν καὶ ὀνομάτων. Ἀνιχνεύεται στὴ λαϊκὴ ποίηση, στὸ λαϊκὸ ἦθος, στὸν τρόπο πὺ ἐχτιζαν καὶ εἰκονογραφοῦσαν τὶς ἐκκλησιῆς ὡς τὴν πιὸ ἀπομακρυσμένη ὄρεινὴ ἑλληνικὴ κοινότητα, ἀνιχνεύεται στὴ μουσικὴ, στὶς λαϊκὲς φορεσιῆς, στὰ προικοσύμφωνα καὶ στὰ συνεταιρικὰ συμβόλαια. Κυρίως στοὺς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, ἦταν ἡ πράξις τῆς ζωῆς, ἔκφρασις τῆς κοινῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως (ὄχι ιδεολογικὰ ἢ φυλετικὰ κριτήρια), πὺ ξεχώριζαν τὸν ὀρθόδοξο Ἑλληνα ἀπὸ τὸν ἀλλόθρησκο Τοῦρκο ἢ τὸν ἑτερόδοξο «Φράγκο»: Ἦταν ἡ νηστεία, ἡ γιορτὴ, ὁ χορὸς στὸ πανηγύρι, τὸ ἀναμμένο καντήλι στὸ οἰκογενειακὸ εἰκονοστάσι, τὸ ζύμωμα τοῦ πρόσφορου, ὁ ἀγιασμὸς κάθε μῆνα.

Ἔτσι, ὅταν τὸν δεῦτερο χρόνο τῆς ἐξέγερσῆς τοὺς ἐνάντια στὴν τουρκικὴ τυραννία (1822) οἱ Ἑλληνες συγκροτοῦν τὴν πρώτη καὶ ἰδρυτικὴ τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου, δὲν ἔχουν ἄλλο τρόπο νὰ ὀρίσουν τὴν ἰδιότητα τοῦ Ἑλληνα, παρὰ μόνον καταφεύγοντας στὴ θρησκευτικὴ του πίστις. Στὸ τμῆμα Β' §β τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου διαβάζουμε: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἰσὶν Ἑλληνες».

Εἶναι μᾶλλον ἡ πιὸ ἀπερίφραστη δικαίωσις τῆς πρότασις νὰ ὀρίζουμε τὴν Ἑλλάδα ὄχι καταρχὴν ὡς τόπο, ἀλλὰ καταρχὴν ὡς τρόπο βίου².

2. Στὶς βασικὲς θέσεις αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου συγκλίνουν συμπερασματικὲς μαρτυρίες ἀπὸ διαφοροποιημένες θεωρητικὲς προοπτικὲς. Πρβλ. ἐνδεικτικὰ:

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ: «Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ μεγάλους πολιτισμικοὺς ὄγκους, πὺ ξεχωρίζουν πάντα, ὅσο κι ἂν οἱ τροπὲς τῆς ἱστορίας τυχαίνει νὰ προκαλέσουν μετατοπίσεις. Ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις σμίγουν ἐπάνω στὰ ἑλληνι-

κά εδάφη, πού γίνονται έτσι ένα σταυροδρόμι όπου αδιάκοπα συγκρούονται δυο πρωταρχικές μορφές πολιτισμοῦ. Προγεφύρωμα καὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ στὶς ἀντίθετες διευθύνσεις τους, ὁ ἑλληνικὸς χῶρος δοκιμάσθηκε πολλές φορές ἀπὸ τὴν κατάρκτηση. Ὅμως ἐκεῖνο πού εἶναι τὸ δράμα τῆς φυλῆς μας, εἶναι καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς δόξες τῆς ἀπὸ τὴν ἀποψη τὴν πολιτισμική: ὁ ἑλληνισμὸς δέχθηκε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν πλούσιες καὶ ποικίλες ἐπιδράσεις, πού προκάλεσαν τὴν ἰδιοτυπία του. Ἡ θέση του ἀνάμεσα σὲ πολιτισμοὺς πού τὸν ἐπηρεάζουν, τοῦ ἐπέτρεψε ἀνάκαθεν νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὶς ἰδιότητές του, νὰ ἀσκήσει τὴν ἀφομοιωτική του δύναμη. Ἐξ ἄλλου ἡ γεωγραφικὴ θέση τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ ἐπέφερε κι ἓνα ἄλλο σταθερὸ χαρακτηριστικὸ τῆς φυλῆς. Θυμίζω τὴν παρατήρηση τοῦ Ἀριστοτέλη: οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης τοῦ φαίνονται δραστήριοι, ἀλλὰ χωρὶς ὀξύτητα τοῦ νοῦ· οἱ Ἀσιάτες τὸ ἀντίθετο. Κι ὁ Ἀριστοτέλης, ἔτσι, καταλήγει νὰ θεωρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες, ζώντας σ' ἓνα κλίμα πού μετέχει καὶ ἀπὸ τὴν Ἀσία καὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, συνδυάζουν καὶ τῶν δυὸ ομάδων τὰ προτερήματα. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, λοιπόν, ἐκφράζεται μέσα στὴν ἀδιάκοπη ἀνανέωση τὴν ὁποία προκαλοῦν οἱ ἐπαφές μὲ τοὺς ξένους πολιτισμοὺς, καὶ στὴν ἀδιάκοπη ἀκτινοβολία πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἰδιοτυπίας του καὶ τῶν ἐπαφῶν του ... Οἱ λαοί, ὅπως κάθε ὄργανισμὸς, ἀφομοιώνουν ὅσο εἶναι ζωντανοί, καὶ ἀφομοιώνουν τόσο περισσότερο καὶ τόσο καλύτερα ὅσο πιὸ ζωντανοὶ εἶναι. Ἡ ἐλάττωση τῆς ἀφομοίωσης ἐκφράζει βιολογικὴ πτώση τοῦ ὄργανισμοῦ· μόνο οἱ νεκροὶ ὄργανισμοὶ παύουν νὰ ἀφομοιώνουν... Ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι ἡ ἱκανότητα γιὰ πραγματικὴ ἀφομοίωση, γιὰ δημιουργία δηλαδὴ νέου στοιχείου, ἰδιότυπου, ἀπὸ τὸ ξένο». (*Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1968, Πρόλογος, σελ. 1γ-ιδ).

Νίκος ΣΒΟΡΩΝΟΣ: «Θεωρῶ τὴν πολιτισμικὴ συνέχεια τοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς ἓνα δυναμικὸ φαινόμενο μὲ διαφορετικὲς φάσεις. Δὲν πιστεύω βέβαια στὴ φυλετικὴ συνέχεια. Δὲν κάνω ζωολογία, κάνω ἱστορία. Δὲν ξέρω τί εἶναι ἀνθρωπολογικὰ ἢ ἑλληνικὴ φυλὴ ἢ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἢ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος. Εἶναι ἀνακατεμένα, ὅπως συμβαίνει μὲ ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου. Γιὰ τὸ ὅτι ὑπάρχει, ὅμως, ἀπὸ παλιά, πολὺ παλιά, ἓνας ἑλληνικὸς λαὸς πού ἔχει συνείδηση τῆς ἐνότητάς του καὶ τῆς διαφορᾶς ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς, καὶ ἔχει συνείδηση τῆς ἰδιαιτερότητάς του καὶ τῆς πολιτισμικῆς του συνέχειας, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ... Καὶ ἐδῶ μπορῶ νὰ ἐπαναλάβω, σύντομα καὶ ἀπλουστευτικά, ὀρισμένες προτάσεις πού ἔχω διατυπώσει: Τὴν ὑπαρξὴ—ἕως τὴν ἐπικράτηση τῆς ρωμαϊκῆς ἰδέας, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάρκτηση τῆς Ρώμης καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ— ἐνὸς ἑλληνικοῦ λαοῦ, φυλετικὰ ἀνάμεικτου, ὅπως ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ λαοί, μὲ κοινὰ πολιτισμικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ μὲ συνείδηση τῆς ἐνότητάς του καὶ τῆς συνέχειάς του. Τὴ βαθμιαία ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ συνειδησιακὸ περιεχόμενο τῆς ἑλληνικότητας, μὲ τὴν

ἐπικράτηση δυὸ πλατύτερων ιδεῶν, τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ρωμαϊκότητος, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ιδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ιδεολογία συνεκτικὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους — πράγμα ποὺ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξήν, συγχρόνως, καὶ μιᾶς ἰδιαίτερης συνείδησης τῆς ἰδιαιτερότητος σὲ κάθε λαό, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἀποτελέσαν τὸ πολυεθνικὸ αὐτὸ πολιτικὸ καὶ πολιτισμικὸ συγκρότημα. Τέλος, τὴ σταδιακὴ πολιτισμικὴ ἐπανασύνδεση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν καὶ τὸ παλιὸ ἑλληνικὸ του παρελθόν, ὅπως κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα, καὶ τὴν κατάκτηση μιᾶς καθαρᾶ ἑλληνικῆς συνείδησης, ποὺ συντελεῖται κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Βυζαντίου, καὶ καταλήγει μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ νέου ἑλληνικοῦ ἔθνους, μέσα στὴν Τουρκοκρατία, καὶ τὴ διακήρυξη τῆς βούλησός του νὰ δημιουργήσῃ ἀνεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ... Ὁ ἑλληνισμὸς βρέθηκε σὲ τέτοιες ἀντικειμενικὲς καταστάσεις, ὥστε νὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους λαοὺς οἱ ὁποῖοι ἀπόκτησαν ἔθνικὴ συνείδηση ἀκριβῶς μέσα σὲ εὐρύτερα σύνολα καὶ σὲ ἀντιπαράθεση μὲ αὐτά. Κυρίως σὰν κατακτημένος λαός. Καὶ τὸ ὅτι διατήρησε τὴ γλῶσσα του, τὴν ἔθνικὴ του συνείδηση, γιὰ μένα τοῦτο εἶναι ἀντιστασιακὸ φαινόμενο ... Δὲν θεωρῶ ἀντίσταση ἀπλῶς καὶ μόνο νὰ πάρεις τὰ ὄπλα νὰ ἀνέβεις στὰ βουνά. Αὐτὸ εἶναι εὐκόλο πράγμα, σχετικὰ εὐκόλο. Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ μείνεις αὐτὸ ποὺ εἶσαι, καὶ αὐτὸ βέβαια συνδυάζεται μὲ τὴν πολιτισμικὴ συνέχεια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μὲ τὸ γεγονός ὅτι ὅταν κατακτήθηκε ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἴτε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἀρχικὰ εἴτε ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Τούρκους, εἶχε ἔθνικὴ ἐνότητα καὶ συνείδηση τῆς ἐνότητος αὐτῆς. Ὑπῆρχε μιὰ λαϊκὴ ἐνότητα μὲ τὴ γλῶσσα, μὲ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, καὶ εἶχε συνείδηση τῆς ταυτότητάς του αὐτῆς, ἢ ὅποια τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀντισταθεῖ, νὰ ἀντισταθεῖ στὴν ἀπορρόφηση ἀπὸ ἄλλους λαοὺς, οἱ ὁποῖοι ἦταν κατακτητές του». (Συνέντευξη στὸ περιοδικὸ *Σύγχρονα θέματα*, Τεύχος 35-37, Δεκέμβριος 1988).

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ: α' Αφαιρέσαμε ἀπὸ τὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους τὸ στοιχεῖο ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ καλύτερος ἄξονάς της καὶ ποὺ δικαιολογημένα πρέπει νὰ εἶναι τὸ καμάρι μας: τὴν ἰδέαν τῆς ἀκατάλυτης διάρκειας, τῆς ἀδιάσπαστης συνέχειας ποὺ παρουσιάζει αὐτὸς ἐδῶ ὁ μικρὸς καὶ βασιανισμένος λαός στὴ μακρὰ καὶ γεμάτη ἀπὸ ὥραιες σελίδες πνευματικῆς του ἱστορίας. Καὶ ἀλήθεια ἀναμφισβήτητη καὶ χρέος μας ἔθνικὸ ἀπὸ τὰ πρῶτα εἶναι νὰ τονίζομε στὶς γενεές ποὺ ἔρχονται, γιὰ νὰ πάρουν τὴ θέση τους μέσα στὸν ἔθνικὸ στίβο, ὅτι ποτὲ δὲν ἔπαψε αὐτὴ ἢ φυλὴ νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ ἐκδηλώνεται πνευματικὰ μὲ πρόσωπα καὶ ἔργα ἀξιόλογα. Ὅτι σὲ ὅλες τὶς φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου της τραγούδησε, ἐρεύνησε καὶ στοχάστηκε, ἔγραψε καὶ φιλοσόφησε, ζωγράφισε ἔπλασε κ' ἔχτισε, δηλαδὴ ἔζησε καὶ πνευματικὰ καταξίωσε τὴ ζωὴ της, ὅπως ζοῦν καὶ πνευματικὰ καταξιώνουν τὴ ζωὴ τους οἱ λαοὶ ποὺ ἔχουν καὶ δημιουργοῦν παράδοση ... Τὸ ἄμεσο ἔθνικὸ

·παρελθόν στην πνευματική μας ιστορία διαγράφεται με μιὰ φοβερή γιὰ τίς συνέπειές της μονοκοντυλιά. Ἀφήνοντας τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα διασκελίζομε βιαστικά καὶ με συγκατάβαση δέκα αἰῶνες βυζαντινῆς ιστορίας καὶ ἀποστρέφοντας τὸ πρόσωπο με συναίσθημα πικρίας ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, προσπαθοῦμε νὰ ξαναβροῦμε τὸν μετὰ τὸ Εἰκοσιένα ἐλεύθερο ἑαυτό μας μέσα ἀπὸ τὴν ἰταλική, τὴν ἀγγλική, τὴ γαλλικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ Ἐπιστήμη καὶ Φιλοσοφία τῶν τετρακοσίων τελευταίων ἐτῶν. Νὰ ξανακολλήσομε στὴν Εὐρώπῃ γίνεται ἡ ἔγνοια μας καὶ ἀγωνιζόμαστε νὰ ἀνακουφίσομε τὸν πληγωμένο ἔθνικό μας ἐγωισμό με τὴν προσπάθεια νὰ ἀποδείξομε, ὅτι οἱ προχωρημένοι στὸν πολιτισμὸ Εὐρωπαῖοι ὀφείλουν τὰ φῶτα τοὺς στοὺς ἀρχαίους μας προγόνους. Πῶς δημιουργήθηκε, καὶ ἰδίως πῶς διαδόθηκε καὶ ἔπιασε αὐτὸς ὁ μῦθος· πῶς ἡ ἐλεύθερη μετὰ τὴν ἔθνικὴ ἀποκατάσταση πατρίδα ἔπεσε σ' αὐτὴ τὴ θανάσιμη πλάνη καὶ ἔκανε τὴν ἀσύγγνωστη ἀδικία νὰ σκίσει με τὰ ἴδια της τὰ χέρια τόσες ἑκατοντάδες λαμπρῶν σελίδων, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀκρωτηριάσει τὴν πνευματικὴ της ιστορία. Ἐνα πάντως εἶναι βέβαιο: ὅτι τὸ κακὸ ἔγινε, ὅτι ἡ πλάνη ἐξακολουθεῖ σὲ πολλοὺς νὰ ὑπάρχει». (*Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία*, Ἀθῆναι —Βασικὴ Βιβλιοθήκη τόμος 35— Εἰσαγωγή, σελ. 7 καὶ 8).

Ζήσιμος ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ: «Συνεχίζομε τὸ ὄνομα ἐνὸς ἄνισου τόπου, ποὺ ὑπάρχει πολὺ περισσότερο στὸ χρόνο παρά στὸ χῶρο, καὶ γι' αὐτὸ ἡ μοίρα μας δὲν καταλαβαίνει τὴ μοίρα τῶν λαῶν τοῦ χῶρου, ἀλλὰ κλῶθεται ὀλοένα τριγύρω στὸ ἄλυτο πρόβλημα τῶν δυὸ διαστάσεων. Εἴμαστε οἱ μνηστῆρες τοῦ χρόνου καὶ οἱ καταδικασμένοι τοῦ χῶρου. Σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλῃ φορὰ δὲν ἔχομε νὰ περιμένουμε τίποτε ἀπὸ τὴν ἔκτασή μας. Σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλῃ φορὰ θὰ πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε μήπως μέσα στὴν ἐποχὴ ποὺ μπαίνουμε δὲ μᾶς ἀπομένει ἄλλο ἐμπόρευμα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐπίδοσή μας ... Ἡ δικὴ μας ὀρθόδοξη παράδοση τῆς Ἀνατολῆς —ἄμεσα ἢ ἔμμεσα— ἔδωσε στὴ Δύση ὅ,τι βαθύτερο ἀκριβῶς ἔχει νὰ παρουσιάσει ἐκείνη πνευματικά. Καὶ ὅταν λέμε δικὴ μας δὲν ἐννοοῦμε πῶς ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δώσαμε στοὺς ἄλλους τίποτα ἢ πῶς ἡ ὀρθόδοξη παράδοση ἀνήκει σὲ μᾶς, εἶναι ἔθνικὴ ἢ φυλετικὴ, ἀλλὰ πῶς ἐμεῖς ἀνήκομε σὲ αὐτὴ κατὰ τὸ ποσοστὸ ποὺ γινόμαστε ἡμεῖς, λαὸς ἅγιος Χριστοῦ, καθὼς ἔγραφε ὁ Φώτιος ἀπὸ τὴν ἐξορία (*Ἐπιστολὴ* 126), καὶ μόνο κατὰ τὸ ποσοστὸ αὐτό, ὅσο τὴν ἔχομε ἢ τὴν ἀκολουθᾶμε, μποροῦμε τὴν ὀρθόδοξη παράδοση νὰ τὴ λέμε δικὴ μας· ποτὲ ἔθνικα ἢ φυλετικά». (*Μελέτες*, Ἀθῆνα, Ἐκδ. «Γαλαξίας» 1967, σελ. 17 καὶ 160).